

การสร้างคำนามและคุณศัพท์จากรากด้วยอุณาতিสูตร Formation of Nouns and Adjectives from Roots with Unādi Rules

ญาณธวัช มายะ*
Yanthawat Maya*

บทคัดย่อ

อุณาติ เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งสำหรับลงท้ายธาตุ (verbal roots) ในการสร้างคำนามและคุณศัพท์ต่างๆ โดยกำหนดเอาปัจจัยตัวแรกคือ อุณ ปัจจัย มาใช้แทนการเรียกชื่อปัจจัยทั้งหมด อุณาติจึงหมายถึง กลุ่มปัจจัยมี อุณ ปัจจัย เป็นต้น เนื่องจากปัจจัยในกลุ่มนี้มีอยู่เป็นจำนวนมากนั่นเอง

การสร้างคำนามด้วยวิธีแห่งอุณาติปัจจัยมีวิธีการอย่างเดียวกันกับกฤตปัจจัย ต่างกันเพียงวิธีการแห่งกฤตปัจจัยเมื่อสำเร็จแล้วใช้เป็นกริยาบ้าง คำนามบ้าง ส่วนอุณาติปัจจัยเมื่อสำเร็จแล้วจะใช้เป็นคำนามและคุณศัพท์เท่านั้น

การศึกษาวิธีการสร้างคำนามและคุณศัพท์จากรากด้วยอุณาติสูตรโดยผ่านกระบวนการลงอุณาติปัจจัยนี้ จะช่วยให้เข้าใจถึงที่มาของรากศัพท์ในภาษาสันสกฤตแต่ละศัพท์ได้เป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าการสร้างคำนามในภาษาสันสกฤตจะมีอยู่มากมายหลายวิธีก็ตาม แต่วิธีแห่งอุณาติสูตรมีใช้มากที่สุด ความเป็นพหุภาพสะท้อนออกมาในตัวอุณาติสูตรเองว่า อุณาติโย พหุลม. (ปา.สุ. 3.3.1) “อุณาติปัจจัยมีใช้อย่างหลากหลาย”

คำสำคัญ: อุณาติสูตร, อุณาติปัจจัย, ธาตุ, อนุพันธ์, สารณะ

Abstract

Unādi is a group's name of suffixes which placed at the end of Dhātus (verbal roots) to make nouns and adjectives. It's already been fixed by the first suffix's name Un which was defined to be represent whole suffixes. In consequence Unādi is a meaning of the suffix group to begin with Un suffix in the first instance accordingly, due to the fact that there are many suffixes in this group.

The formation of nouns with approach of Unādi suffixes is similar to Kṛdanta suffixes except, when the formation approach of Kṛdanta suffixes have accomplished form they can be usable to verb or noun term, but the formation approach of Unādi suffixes have accomplished form they can be usable to noun and adjective term only.

The study of noun and adjective formation approach from Dhātus (verbal roots) with Unādi sūtras (Unādi rules.) through this formation approach of Unādi suffixes could be helpful to understand about etymology each word in Sanskrit excellently.

---

*นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาสันสกฤตศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
*M.A. candidate, Sanskrit Studies Program, Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Thailand.

Nevertheless the formation of nouns in sanskrit have many approach, but the formation approach of Uṇādi sūtras (Uṇādi rules.) is the most well known. The multiplicity form of Uṇādi sūtras (Uṇādi rules.) was exhibited by own obviously by the rule "Uṇādayo bahulam. (pā.sū. 3.3.1)" (The suffixes Uṇ and the rest with the force of the present and with a sense simply appellative are attached diversely.)

Keywords : Uṇādi sūtras, Uṇādi suffixes, Dhātus, Anubandhas, Sādhanas

บทนำ

ในบรรดาองค์ประกอบสำคัญทางไวยากรณ์ของภาษาสันสกฤตซึ่งแบ่งออกเป็น 8 หมวด คือ สนธิ นาม สมาส ตัทธิศ อาชยต กฤต อุณาติ และการก อุณาติถือว่ามีความสำคัญไม่แพ้หมวดอื่น ๆ ซึ่งจะต้องศึกษาให้ครบทุกหมวดจึงจะถือว่าเป็นผู้มีความรู้ในภาษาสันสกฤตเป็นอย่างดี ถ้าขาดหมวดใดหมวดหนึ่งไปย่อมได้ชื่อว่ามีภูมิความรู้ในภาษาสันสกฤตยังไม่แน่นแฟ้นพอ

เริ่มต้นจากอันดับแรกต้องเรียนรู้เรื่องของสนธิ ซึ่งเป็นวิธีต่อคำศัพท์ตั้งแต่สองบทขึ้นไปให้เนื้อเป็นคำเดียวกัน โดยคำที่จะนำมาเชื่อมสนธินี้เป็นคำทุกประเภท ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็น นาม+นาม เท่านั้น ยกตัวอย่างเช่น ราเชนทฺร (ราช+อินทฺร) ลมฺโพทร (ลมพ+อุทร) เป็นต้น ตัวอย่างคำประเภทอื่นๆ เช่น หยวทตฺ (หิ+อวทต) กโรตฺติ (กโรติ+อติ) อิตฺยรฺละ (อติ+อรฺละ) อสาวิตฺติ (อเสา+อติ) ใจว (จ+เอว) เป็นต้น

ลำดับต่อมาคือการศึกษาวิธีแจกรูปค่านามต่างๆ ตามชนิดของนามในลิงค์ทั้ง 3 คือ पुल्लिङ्ग स्त्रीलिङ्ग และनपुंसकलिङ्ग ว่าในแต่ละลิงค์มีวิธีแจกรูปที่คล้ายคลึงหรือแตกต่างกันอย่างไร

เมื่อเรียนรู้วิธีแจกรูปค่านามได้อย่างชำร่วยแม่นยำแล้ว หลังจากนั้นก็ไปศึกษาการสร้างคำด้วยวิธีสมาส คือการย่อบทนามตั้งแต่สองบทขึ้นไปเข้าเป็นคำเดียวกัน เช่น ราชपुत्र (ราช+पुत्र) ทั้งสองคำนี้ถ้าแยกกันอยู่ก็จะมีคามหมายคนละคำ แต่เมื่อนำมารวมเป็นคำเดียวกันก็จะได้ความหมายใหม่เพิ่มว่า โอรสแห่งพระราช เป็นต้น ในการสร้างคำสมาสนี้บางครั้งก็มีการนำหลักของสนธิมาใช้ร่วมด้วย คือ สมาสอย่างเดี่ยวไม่พอ ต้องสนธิด้วย ในกรณีที่คำสมาสนั้นมีสระอยู่ข้างหลัง เช่น ปโรปกार (प्र+उपकार) คงโคทก (คงคา+उत्क) ราชरुचि (ราช+रुचि) เป็นต้น ด้วยเหตุนี้สมาสกับสนธิจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

เมื่อเข้าใจวิธีการสร้างคำด้วยวิธีสมาสแล้ว ก็จะต้องศึกษาการสร้างคำด้วยวิธีตัทธิตต่อไป เป็นการลงปัจจัยมาท้ายค่านามและใช้แทนความหมายของศัพท์ เช่น ภารुक्व (ภฤक्+उन्) ลง อุณ ปัจจัยแทนความหมายของศัพท์ว่า อปตฺย (ลูก) คำว่า ภารุक्व จึงหมายถึง ลูกของภฤक् ซึ่งเป็นนามหนึ่งของศุกราจารย์ หรืออย่างคำว่า ทณฺฐิน (ทณฺฐ+อิน) อิน ปัจจัยใช้แทนความหมายว่า อสฺติ (มี) ทณฺฐิน จึงหมายถึง คนมีไม้เท้า ดังนี้ เป็นต้น

หลังจากนั้นจะต้องศึกษาการสร้างคำกริยาจากธาตุด้วยวิธีของอาชยตและกฤต ซึ่งคำกริยาถือเป็นองค์ประกอบหลักของประโยค ในประโยคหนึ่งๆ ต้องมีกริยาของผู้ทำจึงจะเป็นประโยคที่สมบูรณ์ได้

ดังนี้ เป็นต้น

ความสำคัญของอนุทิสูตรจึงอยู่ที่ใช้อ้างอิงในการทำตัวรูปศัพท์ ถ้าพบคำนามหรือคุณศัพท์ ประเภทอนุทินาม (นามที่สำเร็จมาจากอนุทิสูตร) ก็จะสามารรถทราบได้ทันทีว่า ลงอนุทิสูตรปัจฉิมตัวไหน และสำเร็จด้วยสูตรว่าอย่างไร

อนุทิสูตรที่ถูกจัดรวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่สำหรับท่องจำเรียกว่า อนุทิสูตรปาฐะ ในอนุทิสูตรปาฐะนั้นนิยมจัดแบ่งอนุทิสูตรออกเป็นปาฐะ (section) เพื่อสะดวกในการรวบรวมสูตรหลายสูตรที่ลงปัจฉิมตัวเดียวกันไว้ในกลุ่มเดียวกัน

คำอธิบายอนุทิสูตร เรียกว่า อนุทิสูตรวาทติ เป็นการอธิบายขยายความของอนุทิสูตรในแต่ละสูตรให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะข้อความที่เป็นตัวสูตรหรือกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์นั้นบางทีก็มีเนื้อความย่อไม่สามารถเข้าใจได้ทันทีว่า ใจความของสูตรหมายถึงอะไร เนื่องจากวิธีการรจนาสูตรจะมีข้อความที่จำกัด ย่นย่อ กระชับ เพื่อสะดวกในการนำไปท่องจำนั่นเอง ดังนั้น การที่จะเข้าใจความหมายของแต่ละสูตรได้ จะต้องอาศัยวาทติ (คำอธิบายสูตร) ประกอบด้วย ซึ่งมีใช้แต่เพียงในอนุทิสูตรนี้เท่านั้น แต่ยั้งรวมไปถึงสูตรไวยากรณ์ทั้งหมด จะต้องอาศัยวาทติในการช่วยขยายความของสูตรด้วยเช่นกัน

ความหมายของธาตุ

ธาตุ (verbal roots) มีคำแปลตามรากศัพท์ว่า “ทรงเนื้อความ (ความหมาย) ของศัพท์ไว้” ซึ่งความหมายที่รู้จักกันทั่วไป คือ รากคำกริยา นั้นเราอาจแปลมาจากภาษาอังกฤษอีกต่อหนึ่ง แต่ที่จริง verbal roots ในภาษาอังกฤษหมายถึงเอาทั้งรากศัพท์ของคำกริยาและคำนาม รวมไปถึงคุณศัพท์ เพราะทั้งกริยาและนามล้วนสำเร็จมาจากธาตุทั้งสิ้น ดังนั้น ธาตุ จึงถือว่าเป็นต้นกำเนิดของคำศัพท์ทั้งหลาย

คำว่า ธาตุ สำเร็จมาจาก √ชฺรูธาถ (ธา)+ตุณ (ตุ) ปัจฉิมในอนุทิสูตร มีวิเคราะห์และคำแปลดังนี้

ทธาตุยธฺรํ อธิเต วา’สฺมินนรฺถ อิติ ธาตุะ - ศพทปรกฺฤติะ | (ทศ. อ. 1.122)

"สิ่งใด ย่อมทรงไว้ ซึ่งเนื้อความ อีกอย่างหนึ่ง สิ่งใด ย่อมถูกทรงไว้ ในเนื้อความนี้ เหตุฉะนั้น สิ่งนั้น เรียกว่า ธาตุ ได้แก่ ต้นกำเนิดของศัพท์"

แต่ในคัมภีร์นิรุตติที่ปนีซึ่งเป็นไวยากรณ์ฝ่ายบาลีได้ให้ความหมายของธาตุว่า ทรงกริยาไว้ ดังวิเคราะห์ว่า

กริยํ ธาเรตีติ ธาตุ. (พระธรรมโมลี และคณะ, 2548 : 345) “ย่อมทรงกริยาไว้ เหตุฉะนั้นจึงชื่อว่า ธาตุ” โดยนัยนี้แสดงให้เห็นว่าธาตุทุกตัวล้วนมีความหมายที่บ่งถึงกริยาอาการทั้งสิ้น และได้แบ่งธาตุออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

สา ปกติธาตุ, วิกิตธาตุ, นามธาตุวเสน ติวริธา.

1. ปกติธาตุ ธาตุมีอรรถตามปกติ เช่น ภู หู คม ปจ เป็นต้น

2. **วิกติธาตุ** ธาตุที่ปรุงแต่งให้มีสรรพพิเศษด้วยอำนาจปัจจัย เช่น ดิตถิกข พุฏฺกข เป็นต้น

3. **นามธาตุ** นามศัพท์ที่นำมาใช้ในฐานะเป็นธาตุ เช่น ปุตตีย ปพพตย เป็นต้น

ปกติธาตุ จำแนกเป็น 2 ประเภท คือ ธาตุมีกรรม (สกมมิก) และธาตุไม่มีกรรม (อกมมิก)

ธาตุ ศัพท์ที่ใช้ในคัมภีร์ไวยากรณ์เรียกว่า พยากรณ์ธาตุ ในภาษาบาลีมีจำนวน 1,754 ธาตุ ส่วนในภาษาสันสกฤตมีจำนวน 2,200 ธาตุ

เสาตรธาตุ

ยังมีธาตุพิเศษอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า **เสาตรธาตุ** (sautra-roots) ได้แก่ ธาตุที่มีใช้ในสูตร (หลวงเทพดรณานุศิษฎ์, 2523 : 20, 32, 53, 99) แต่ไม่พบในธาตุปาฐะ ซึ่งยังไม่เป็นที่สรุปแน่ชัดว่า เสาตรธาตุมีจำนวนเท่าใด แต่ในคัมภีร์กวีกำลังปทุมระของโวปเทวะได้แสดงจำนวนเสาตรธาตุไว้ทั้งหมด 42 ตัว ดังนี้

กรก หาส จกิ ภรานเตา มรฺก สรฺเป ตฺ ลิกฺ ลิจิ |

มรฺจฺ คราเหฺ ครฺเท กฺชิ รุเห ฌเห ปฺชิ โรธฺ มฺชิ ฐฺวเนา ||

มฺภู สาเท วฺภู สฺเตเย กุชฺ ฉิฑฺยฺชฺ สํหเตา |

วชฺ อาโรหเน กุตฺตฺวาสฺตฺถเตา ปุตฺต คเตา ลต ||

ฆาเต สาทกฺ สุเข อุทฺน อุทฺท อุทฺค อาฆาเต กุชฺท สํวฺถเตา |

สุทฺธิ โศเม กปฺ จปฺเล กุชฺปฺ สาเท रिพฺ กุตฺสเน ||

ริภ รเว สฺตฺนภฺ สฺตฺนภฺ สฺกนฺภฺ สฺกนฺภฺ คฺนุ โรธฺเน |

ฑิมฺ หีเส ฌม ฐฺวาเน ฐฺยาเน ปฺยิ ปริณฺเน อฺรุ คเตา ||

ตฺทริ สาเท โมหฺ อุลฺ ทาเห ลฺล วิมฺรฺทเน |

ลฺยาตฺ คฺลลฺ ตล คตฺยํ มฺฤคฺ ฤคฺ คตฺสิมฺฤคฺโย รศฺ ขเน สฺวเน ||

ภฺิษฺ รุคฺชเย ยฺชฺ ภาเน ลฺชฺ หีสนฺ อิตฺยเสา |

ธาตุนามิท เสาตรานํ ทฺวิจฺตฺวาริศจฺทฺริตฺตาะ || (Gajanan Balkrishna, 1954 : 56-57)

จำนวน 42 แห่งเสาตรธาตุทั้งหลายนั้น ข้าพเจ้า (โวปเทวะ) ได้กล่าวไว้แล้วในกวีกำลังปทุมระนี้ คือ 1) √กรก หาส 2) √จกิ ภรานเตา 3) √มรฺก สรฺเป 4) √ลิกฺ ลิจิ (ลิกฺ เสจเน) 5) √สรฺจฺ คราเห 6) √กฺชิ รุเห 7) √ปฺชิ โรธฺ 8) √มฺชิ ฐฺวเนา 9) √มฺภู สาเท 10) √วฺภู สฺเตเย 11) √กุชฺ (กุฏฺ) ฉิฑิ 12) √อุชฺ สํหเตา 13) √วชฺ อาโรหเน 14) √กุตฺตฺ อาสฺตฺถเตา 15) √ปุตฺต คเตา 16) √ลต ฆาเต (อาฆาเต เวชฺญเน จ) 17) √สาทกฺ สุเข (สาทิ สุเข) 18) √อุทฺค อาฆาเต 19) √กุชฺท สํวฺถเตา 20) √สุทฺธิ โศเม 21) √กปฺ จปฺเล 22) √กุชฺปฺ สาเท 23) √ริพฺ กุตฺสเน 24) √ริภ รเว 25) √สฺตฺนภฺ คฺนุ โรธฺเน 26) √สฺตฺนภฺ คฺนุ โรธฺเน 27) √สฺกนฺภฺ คฺนุ โรธฺเน 28) √สฺกนฺภฺ คฺนุ โรธฺเน 29) √ฑิมฺ หีเส 30) √ฌม ฐฺวาเน 31) √ปฺยิ ปริณฺเน 32) √อฺรุ คเตา 33) √ตฺทริ สาเท โมเห 34) √อฺลฺ ทาเห 35) √ลฺล วิมฺรฺทเน 36) √คฺลล คตฺยาม 37) √ตล คตฺยาม 38) √ฤคฺ คตฺสิมฺฤคฺโยะ 39) √รศฺ สฺวเน 40) √ภฺิษฺ รุคฺชเย 41) √ยฺชฺ ภาเน 42) √ลฺชฺ หีสนเ

นอกจากนี้แล้วยังมีเสาตราธาตุอื่นๆ ที่มีได้ระบุไว้ในคัมภีร์กวีกาลปทุมระอีกเป็นจำนวนมาก ได้รวบรวมมาเท่าที่พอดค้นได้ ดังนี้

43) √ตุ 44) √ภท 45) √ปศ; ปศิ 46) √ช; ชู 47) √ธนว 48) √ฤต 49) √ตว 50) √วธ 51) √ลฺลิต 52) √มฺรจึ; มฺรจ 53) √ปฺกฺษิ 54) √ธฺมิ 55) วรรณิ 56) กฺษทิ 57) √ปณ; ปน 58) √ศติ 59) √ทภิ 60) √สฺก 61) √ธฺวิ 62) √วลฺลิต เป็นต้น

ธาตุที่เป็นรากคำของกริยาและนามเหล่านี้ ในไวยากรณ์บาลีและสันสกฤตจัดแบ่งเป็นหมวดต่างๆ ไว้เรียกว่า คณะ (class) โดยในภาษาบาลีได้แบ่งคณะธาตุออกเป็น 8 หมวด ส่วนในภาษาสันสกฤตจัดแบ่งคณะธาตุเป็น 10 หมวด แสดงเป็นตารางเปรียบเทียบได้ดังนี้

บาลี		สันสกฤต	
คณะ	หมวดธาตุ	คณะ	หมวดธาตุ
1	ภูวาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ภู)	1	ภูวาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ภู)
2	รุธาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √รุธ)	2	อทาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √อท)
3	ทิวาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ทิว)	3	ชฺุโหตฺยาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √หฺุ)
4	สฺวาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √สฺ)	4	ทิวาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ทิว)
5	กฺยทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √กฺ)	5	สฺวาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √สฺ)
6	ตนาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ตฺน)	6	ตฺทาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ตฺท)
7	จฺรทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √จฺร)	7	รุธาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √รุธ)
8	คทาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √คท)	8	ตนาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ตฺน)
		9	กฺรฺยทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √กฺรี)
		10	จฺรทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √จฺร)

ในจำนวนธาตุทั้งหมด √ภู (มี, เป็น) ถือว่าเป็นธาตุตัวแรก ดังที่ปาณินีก้าวไว้ว่า *ภูวาทโย ธาตวः*. (ปา. สฺ. 1.3.1)

อุณาภิปัจจัย

ปัจจัย (suffixs or affixs) ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า ปฺรตฺยย ตรงกับภาษาบาลีว่า ปจฺยย ได้แก่ คำสำหรับเติมท้ายศัพท์ต่างๆ เพื่อให้เปลี่ยนรูปจากเดิม มีอำนาจในการกำหนดหน้าที่ของศัพท์ตามขอบเขตของปัจจัยแต่ละตัว สำเร็จมาจาก ปฺรติ+√อฺณ (คเตา : ไป)+อจฺ ปัจจัยในนามกฤต

อุณาภิปัจจัย (Unādi suffixes) คือ ปัจจัยที่ใช้ในอุณาภิสูตร สำหรับสร้างธาตุให้เป็นคำนามและคุณศัพท์ อุณาภิปัจจัยที่ใช้ในไวยากรณ์สันสกฤตมีจำนวนมากกว่าในไวยากรณ์บาลีถึงสามในสี่เท่า กล่าวโดยเฉพาะในคัมภีร์ทศปาทยฺุณาภิทิวฤตติได้แสดงจำนวนอุณาภิปัจจัยไว้มากถึง 311 ตัว โดยแบ่ง

กลุ่มปัจจัยออกเป็น 7 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่ม กิต ปัจจัย (ไม่ทำคุณ)
2. กลุ่ม จิต ปัจจัย (อุทาดตะอยู่ที่พยางค์ท้าย)
3. กลุ่ม ชิต ปัจจัย (ลบ ฎิ ปรัตยาหาระ)
4. กลุ่ม ฌิต ปัจจัย (ทำวฤทธิ)
5. กลุ่ม นิต ปัจจัย (อุทาดตะอยู่ที่พยางค์ต้น)
6. กลุ่ม ศิต ปัจจัย (เฉพาะกับธาตุที่ลงในसारवराटुकिरिक्ति)
7. กลุ่ม ษิต ปัจจัย (แสดงรูปได้มากกว่าหนึ่งลิงค์)

ทั้งนี้ปัจจัยบางตัวอาจจัดเข้าในกลุ่มได้มากกว่าหนึ่งกลุ่ม เช่น อจ ปัจจัย ซึ่งเป็นได้ทั้ง นิต และ กิต ปัจจัย, กล ปัจจัย ซึ่งเป็นได้ทั้ง กิต และ จิต ปัจจัย เป็นต้น ทั้งนี้กลุ่มปัจจัยเหล่านี้อาจแบ่งกลุ่มโดยจำแนกตามอนุพันธ์ของปัจจัยได้อีก เช่น ปัจจัยที่มี ก อนุพันธ์จัดเจ้าในกลุ่ม กิต ปัจจัย ปัจจัยที่มี ฆ อนุพันธ์จัดเจ้าในกลุ่ม ชิต ปัจจัย เป็นต้น

อนุพันธ์

อนุพันธ์ (Anubandhas or Indicatory letters) คือ อักษรที่ติดมากับธาตุหรือปัจจัยสำหรับใช้เป็นเครื่องสังเกต เพื่อให้ธาตุและปัจจัยทั้งสองทำหน้าที่ต่างกันอย่างออกไป โดยมีอนุพันธ์เป็นตัวบ่งชี้ เช่น √ทุกฤณ (ทำ) √กฤณ (เบียดเบียน, ทำร้าย) √โหวาง (ไป) √โหวาก (สละ, ทิ้ง), อนุพันธ์ของปัจจัย เช่น อุณ (อุ) มีไว้สำหรับทำ วฤทธิ เช่น √ทุกฤณ (กฤ)+อุณ (อุ) = การุ, หรืออย่าง อล (อ), อจ (อ) ใช้กำหนดระดับเสียงให้อยู่ต้นพยางค์หรือท้ายพยางค์ (สรววิเศษ/สรวเภท) ตามหลักการสวดพระเวท เป็นต้น อนุพันธ์ที่ติดมากับธาตุและปัจจัยนี้ มิใช่มูลธาตุหรือมูลปัจจัย ดังนั้น จะต้องลบทุกครั้ง นอกจากนี้ อนุพันธ์ยังมีใช้ในตัดทิตและกฤต เป็นต้น อีกด้วย

ในอุณาทิสูตรการใช้อนุพันธ์เป็นเรื่องที่สำคัญและไม่มี ความแตกต่างกันมากนักกับอนุพันธ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ไวยากรณ์อัษฎายयी อนุพันธ์ที่ปรากฏในอุณาทิสูตรเกือบจะมีวัตถุประสงค์เดียวกันกับที่ใช้ในระบบไวยากรณ์ของปาณินิ (Kashi Ram, 2001 : 4)

สาธนะ

ศัพท์ที่ท่านให้สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ ชื่อ สาธนะ สาธนะนั้นแบ่งเป็น 7 คือ กัตตุสาธนะ, กัมมสาธนะ, ภาวสาธนะ, กรณสาธนะ, สัมปทานสาธนะ, อปาทานสาธนะ, อธิกรณสาธนะ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2551 : 188)

สาธนะ หมายถึง ศัพท์เป็นเครื่องกระทำกริยาให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้นเพราะประกอบด้วยกริยานุเคราะห์ต่างๆ อันแสดงเนื้อความให้ชัดเจนได้ ดังมีวิเคราะห์ว่า

สาธियति निपुणतियति क्रिया तेनाति साधनं. (พระคัมภีร์สาราภิวงศ์, 2538 : 115)

รูปวิเคราะห์ดังกล่าวแสดงตามพระพุทธรูปปิยะ (ปทฺฐปฺลิตฺธิฎฺฎีกา, ย่างกุ้ง 2509, น. 212-3) ซึ่งกล่าวว่า “ตตฺถ สาธึยฺติ นิปฺผาทียฺติ นิพฺพตฺตนิยาทีเกทา กุริยา เตน สภาวโต, ปริกฺขปฺโต วา สิฺทฺเธน กมฺมาทีนา การเภาติ สาธณํ, กมฺมกตฺตุภาวกรณาทิกรณสมฺปทานาปาทานา.” “ในประโยคนั้น พึงทราบเนื้อความว่า กิริยาอันแตกต่างโดยความเป็นกิริยาที่เกิดขึ้นเป็นต้น ท่านให้สำเร็จด้วยการกั้นนั้น มีกรรมเป็นต้น ที่สำเร็จโดยตรงหรือโดยอ้อม เพราะเหตุนั้น การกั้น ชื่อว่า สาธณะ ได้แก่ กัมมสาธณะ กัตตุสาธณะ ภาวสาธณะ กรณสาธณะ อธิกรณสาธณะ สัมปทานสาธณะ และอปาทานสาธณะ” อนึ่ง ท่าน ตารานาถะ (ศพฺพสฺสโตมฺมหานิธิ, พาราณสี 1967, น. 472) ยังกล่าวว่า “สาธณ น. สาธฺยเต’เนน. สิธ-ณฺจ-ลฺยฺภู. สาธาเทสฺส.” “สาธณศัพท์ เป็นนปุงสกลิงค์ วิเคราะห์ว่า สาธฺยเต’เนน. สิธ+ณฺจ+ลฺยฺภู อาเทสฺ สิธ เป็น สาธ” (พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์, 2538 : 141)

สาธณะเป็นชื่อของหรือการกะ (การก) ดังที่คัมภีร์นिरुत्तिที่ปณีกล่าวไว้ว่า “กตฺตา จ กมฺมณฺจ กรณณฺจ สมฺปทานณฺจ อปาทานณฺจ อธิกรณณฺจ ภาโว จาติ สตฺต สาธณานิ การกเกโท นาม. “สาธณะ 7 ประ เภท คือ กัตตุสาธณะ กัมมสาธณะ กรณสาธณะ สัมปทานสาธณะ อปาทานสาธณะ อธิกรณสาธณะ และภาวสาธณะ ชื่อว่า ประเภทของการกะ” (พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์, 2538 : 143)

นอกจากนี้ยังมีกล่าวถึงในอุณมาทิวฤตติของฝ่ายสันสกฤตอีกหลายคัมภีร์เช่น

ตาภฺยामนฺยโตรณาทะ | (ปา. สฺ. 3.4.75) ตาภฺยํ สंप्रतानापानाभ्यां अन्यस्मिन् कार्णे कर्त्तृ क्रमात्वा यदाधिरानं “ปรตฺยยะ” “ประ” อิติ ปริภษาชายา อุณมาทโย ภวนฺติ | (ทฺุรคสิงหะ, 1934 : 1)

“อุณมาทศัพท์ทั้งหลาย ย่อมลงในปริภษาสูตรว่า ปรตฺยยะ (ปา. สฺ. 3.1.1) ปรตฺจ (ปา. สฺ. 3.1.2) ในการกอื่นจากสัมปทานการกและอปาทานการกทั้งสองนั้น คือ กรรตฤการก และกรรมการก เป็นต้น (ภาวการก อธิกรณการก) ตามชื่อเรียก”

เนื่องจากคำว่า สาธณะ เป็นที่รู้จักกันโดยส่วนใหญ่ ดังนั้น ในบทความนี้จะเรียกชื่อ สาธณะ แทน การก โดยตลอด

ลักษณะของสาธณะ

ศัพท์ใดเป็นชื่อของผู้ทำ คือ ผู้ประกอบกิจยานั้น ศัพท์นั้นชื่อว่า กัตตุสาธณะ ผู้ทำฯ ซึ่งสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น ก็ดี, ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งของที่เขาทำ ก็ดี ชื่อว่า กัมมสาธณะ

ศัพท์บอกกิริยา คือ ความทำของผู้ทำ ชื่อว่า ภาวสาธณะ

ผู้ทำฯ ด้วยสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น ชื่อว่า กรณสาธณะ

ผู้ทำให้แก่ผู้ใดหรือแก่สิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของผู้นั้น ของสิ่งนั้น ชื่อว่า สัมปทานสาธณะ

ผู้ทำไปปราศจากสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น ชื่อว่า อปาทานสาธณะ

ผู้ทำฯ ในที่ใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของที่นั้น ชื่อว่า อธิกรณสาธณะ

ชื่อสาธนะทั้ง 7 นี้ตรงกับชื่อเรียกในไวยากรณ์สันสกฤตว่า กรรตฺถสาธนะ, กรรมสาธนะ, ภาวสาธนะ, กรณสาธนะ, สัมปะธานสาธนะ, อปาธานสาธนะ, อธิกรณสาธนะ ตามลำดับ

ความจริง สาธนะพบได้เฉพาะในศัพท์ที่สำเร็จด้วยวิธีแห่งกฤตปัจจัยเท่านั้น แต่เพราะวิธีแห่งอุณาที่ปัจจัยมีลักษณะคล้ายคลึงกับกฤตปัจจัย ท่านจึงสงเคราะห์เข้าไปในพวกกฤตปัจจัยเสีย จะเรียกว่าอุณาที่เป็นภาคผนวกแห่งนามกฤตก็ได้ ทั้งนี้ไวยากรณ์สันสกฤตบางสำนักถือว่าอุณาเป็นส่วนหนึ่งของกฤต จึงไม่จัดไว้เป็นแผนกหนึ่งต่างหาก

การสร้างคำตามโครงสร้างของอุณา

ดังได้กล่าวแล้วในการสร้างคำนามและคุณศัพท์ด้วยอุณาที่สูตร โดยวิธีลงอุณาที่ปัจจัยมาข้างท้ายธาตุทั้งหลายนี้ จะต้องผ่านขั้นตอนการตั้งวิเคราะห์ก่อนทุกครั้ง ต่อแต่นี้จะได้จะได้แสดงการสร้างคำตามโครงสร้างของอุณาที่ต่อไป

1) ธาตุ+อุณาที่ปัจจัย → นาม/คุณ ตัวอย่าง

1.1) อามร (มะม่วง) √อม {1}, ปรส.+รท (ร) ปัจจัย สำเร็จด้วยสูตรว่า

อมิตมโยรทีรชคจ | (ทศ. อุ. 8.36)

ลง รท ปัจจัย หลังจาก อม; ตม ธาตุ และทีชชะอุปธาของธาตุ ๆ

อม คตยาเทา เภา | อมตี อมยเต वा อामर - जुते | गर्तदा ग्रम ज |

อม “ไป, ถึง, เปล่งเสียง, คอย ฯลฯ” ภาวาทิคณะ ๆ ย่อมเปล่งเสียง อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกส่งเสียง ชื่อว่า อามร ได้แก่ มะม่วง ๆ เป็นกรรตฺถสาธนะ ๆ

ความหมายตามรูปวิเคราะห์ของแต่ละศัพท์ บางที่แปลออกมาแล้ว ก็ไม่เข้าใจอยู่ดีว่าท่านสื่อถึงอะไร ต้องทำความเข้าใจว่าเป็นกระบวนการสร้างรูปคำตามหลักภาษาเท่านั้น ความหมายไม่จำเป็นต้องตรงกับอรรถของธาตุเสมอไป ตามนัยนี้ ถ้าแปลตามรูปวิเคราะห์ต้องแปลว่า “ผู้ส่งเสียง” หรือ “ผู้ไป” คนฟังก็ไม่อาจรู้ได้ว่าหมายถึงอะไร ผู้รจนาคำอธิบายสูตรจึงต้องใส่คำไวพจน์ที่มีความหมายอย่างเดียวกันเพิ่มเข้ามา เพื่อให้ทราบว่คำดังกล่าวมีความหมายอย่างไร ในตัวอย่างนี้คำว่า อามร มีความหมายว่า จูต (มะม่วง)

1.2) อป (น้ำ, สิ่งที่ชิมซาบ, สิ่งที่เอิบอาบ) √อาป {5}, ปรส.+กวิป ปัจจัย ลบปัจจัย และรัสสะ ต้นธาตุ สำเร็จด้วยสูตรว่า

อปโนเตะ กวิป หุรสวตฺตวณจ | (ทศ. อุ. 7.1)

ลง กวิป ปัจจัย หลังจาก อาปฤ ธาตุ และรัสสะ ๆ

อาปฤ วฺยาปเตา เสา | อาปโนตีติ อาปะ - อมปะ | गर्तदा |

อาปฤ (อาป) “แผ่ไป, ชิมซาบไป, ยืดถือเอา, ลูถึง” สวาติคณะ ๆ ย่อมชิมซาบไป เหตุนี้ขึ้นชื่อว่า อป ได้แก่ น้ำ ๆ เป็นกรรตฺถสาธนะ ๆ

หมายเหตุ รูปแจกของ อป ศัพท์เป็นได้เฉพาะพหูพจน์อย่างเดียว ไม่มีเอกพจน์

1.3) **อสมท** (เรา, สรรพนามที่หนึ่ง) √อส {2}, ปรส.+มทิก (มท) ปัจจย √อส {4}, ปรส.+มทิก (มท) ปัจจย สำเร็จด้วยสูตรว่า

ยุษยลิกยำ มทิก | (ทศ. อุ. 6.50)

ลง มทิก ปัจจย หลังจาก ยุษ และ อส, อสุ ชาติ ฯ

อส ภูวิ | อสตีตยสมต | อสุ เกษปณ ไท | อสยตีตยสมต | กรตตทา |

อส “มี, เป็น” ฯ มีอยู่, เป็นอยู่ เหตุนั้นชื่อว่า อสมท (เรา, ผู้เป็นอยู่) ฯ อสุ “ข้างไป, โยนไป, ทิ้ง, เหวี่ยงไป, ชัด, ทอดทิ้ง, ละทิ้ง, สละ” ทิวาทิคณะ ฯ ย่อมทิ้งไป เหตุนั้นชื่อว่า อสมท (เรา, ผู้ทิ้งไป) ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ข้อสังเกต รูปสำเร็จของวิเคราะห์ในที่นี้เป็น อสมต ซึ่งตามปกติทั่วไปจะมีรูปเป็น อหม (อห) แสดงว่า ท่านประสงค์จะให้ศัพท์นี้แจกรูปตามแบบคำนามทั่วไปที่เป็น ท การันต์นั่นเอง

ได้พบคำอธิบายดังกล่าวนี้ในอุณาทิวฤตติแห่งกาดันตรระของทุรคสิงหะระบุว่า การแจกรูปเช่นนี้เป็นอุทาหรณ์เฉพาะลิงค์ ดังนี้

อสยตีติ อหม | อถวา ลิงคมาไตรทาทรณม | ยุษตีติ ยุษมท | อสยตีติ อสมท | (ทุรคสิงหะ, 1934: 12)

หมายเหตุ อสมท, ยุษมท (1. Sing.) แจกได้สองรูปคือ อสมต-อสมท, ยุษมต-ยุษมท

1.4) **อาคส** (ความผิด, โทษ) √อิน (อิน - อิ) {2}, ปรส.+อสุน (อส) ปัจจย อาเทศ อิน เป็น อาค สำเร็จด้วยสูตรว่า

อิน อาค อปราธ | (ทศ. อุ. 9.72)

ลง อสุน ปัจจย หลังจาก อิน ชาติ และอาเทศ อิน เป็น อาค เมื่ออรรถความผิด ถูกรู้้อยู่ ฯ

อิน คเตา อา | เอตยเนน วาจยตามิติ อาค - อปราธ | กรณม |

อิน “ไป, เคลื่อน, ถึง” อทาतिकณะ ฯ ย่อมไป สู่ภาวะควรถูกกว่ากล่าว ด้วยความผิดนี้ เหตุนั้นชื่อว่า อาคส ได้แก่ ความผิด, โทษ ฯ เป็นกรณสาธนะ ฯ

1.5) **อวนิ** (แผ่นดิน, โลก) √อว {1}, ปรส.+อนิ ปัจจย สำเร็จด้วยสูตรว่า

อควตฤกโย’นิะ | (ทศ. อุ. 1.1)

ลง อนิ ปัจจย หลังจาก อศุ, อค; อว และ ตฤ ชาติ ฯ

อว รกษาเทา เภา | อวติ ภูตานีตยวนิะ - กษิตะ | กรตตทา |

อว “รักษา, ค้ำครอง” ฯ ล ฯ ภูวาतिकณะ ฯ ย่อมรักษาสัตว์ทั้งหลายไว้ เหตุนั้นชื่อว่า อวนิ, ได้แก่ แผ่นดิน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

2) **ธาตุ+อาคม+อุณาทีปัจจย** → **นาม/คุณ** ตัวอย่าง

2.1) **อทมนิ** (พระอัคนิ, ไฟ) √อท {2}, ปรส.+อนิ ปัจจย ลง มฺฏ (ม) อาคม สำเร็จด้วยสูตรว่า

อควตฤกโย’นิะ | (ทศ. อุ. 1.1)

ลง อนิ ปัจจย หลังจาก อศุ, อค; อว และ ตฤ ชาติ ฯ

อท ภาษณ อา | อตตีติ อทมนิะ - อคนิ | กรตตทา |

อท “กิน, บริโภค, กลืนกิน” อทาทีคณะ ๖ ย่อมกิน เหตุนี้ชื่อว่า อทมนิ (ผู้กลืนกิน) ได้แก่ ไฟ ๖ เป็นกรรตฤสาณะ ๖

2.2) อрымมน (พระอาทิตย์) √ฤ {1}, ปรส.+กนิ (อน) ปัจจัย ลง ยุก (ย) อาคมท้ายธาตุ และลง มฤ (ม) อาคมหน้าปัจจัย สำเร็จด้วยสูตรว่า

ควนนุกุชนปูชนป्लीहनเกลहनเสนहनมूरुचनमखुचननूरुचनविकुवपसनप्रिचनमात्रिकुवन्मखुवन / (ทศ. อุ. 6.55)

ศัพท์เหล่านี้ คือ ควน อุกุชน ปูชน ป्लीहन เกลहन เสนहन มूरุชน มขุชน อрымมน วิศุวปसन ปริชมน มาตริกัควน และ มขุवन ซึ่งถูกลงใน กนิ ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ๖

ฤ คเตา เภา / อสย कुโณ निपातयते युकाकमकु प्रतयस्य जामुताकमे / एज्जदययते वा अर्यमा –
सूर्ये / कर्तुता क्रम ज /

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ๖ สำหรับธาตุนี้มีการทำคุณ และลง ยุก (ย) อาคม สำหรับปัจจัย ลง มฤ (ม) อาคม ๖ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเคลื่อนไป เหตุนี้ชื่อว่า อрымมน (ผู้ขับเคลื่อนไป, ผู้ถูกขับเคลื่อนไป) ได้แก่ พระอาทิตย์ ๖ เป็นกรรตฤสาณะ และกรรมสาณะ ๖

สำหรับตัวอย่างนี้ถือว่าพิเศษกว่าศัพท์อื่น เนื่องจากมีการลงอาคมที่เดียวสองตัว แต่อุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินกล่าวต่างออกไปดังนี้

“มาง มาเน” อर्यपुरातु कनि / अकारलोपो निपातयते / अर्यमा आतिद्ये / (เศวต. อุ. 1.146)

มาง (มา) “วัด, ชั่ง, ตวง, ทำเสียง” ลง กนิ (อน) ปัจจัยหลังจาก มา ธาตุที่มี อรย เป็นบุรพพท ๖ การลบ อ อักษร ย่อมสำเร็จ ๖ อर्यมา ได้แก่ พระอาทิตย์ ๖

3) อุปบท+ ธาตุ+อาคม (มีหรือไม่มีก็ได้)+อุณาทีปัจจัย → นาม/คุณ ตัวอย่าง

3.1) อุทธิ (คนขับรถ, เนินเขา, เขตเพาะปลูก, ไม้, ฟืน, มหาสมุทร) อุต+√ฤ {1, 3}, ปรส.+ขณิน (อถิ) ปัจจัย อาเทศ ฤ เป็น อร สำเร็จด้วยสูตรว่า

उत्थरुतेत्सुजित् | (ทศ. อุ. 1.42)

ในเพราะ อุต อุปบท ลง ขณิน ปัจจัย อันมีชื่อว่า จิต หลังจาก ฤ ธาตุ ๖

ฤ คเตา เภา, เขา / उतुत्थरुते उथिरुते उथर्यते वा उथरि - रवाह, वप्र, काषर्ज्ज / कर्तुता
क्रम ज /

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ, ชุโหตยาทีคณะ ๖ ย่อมเคลื่อนไปข้างบน ย่อมขึ้นไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกขึ้นไป ชื่อว่า อุทธิ ได้แก่ คนขับรถ, เนินเขา, เขตเพาะปลูก, ไม้, ฟืน ๖ เป็นกรรตฤสาณะ และกรรมสาณะ ๖

3.2) สงกสุก (ทुरुชน, คนชั่ว) สม+√กส {1}, ปรส.+อุกน (อุก) ปัจจัย อาเทศ ม เป็นอนุสวาร และ อาเทศอนุสวารเป็น ฌ สำเร็จด้วยสูตรว่า

स्मि क्स् उक्न | (ทศ. อุ. 3.2)

ในเพราะ สม อุปบท ลง อุกน ปัจจัย หลังจาก กส ธาตุ ๖

กส คเตา เภา / สมยกุ กสนฺติ ปลายนฺเต ชนา อสฺมาทิตี สงฺกสุกะ - ทฺรชนะ | อปาทานม |
กส “ไป, เคลื่อน” ภาวาทิคณะ ฯ ขนทั้งหลาย ย่อมไป คือ หนีไป ด้วยดี จากชนนี้ เหตุนั้นชื่อว่า
ว่า สงฺกสุก ได้แก่ ทฺรชน ฯ เป็นอปาทานสาธนะ ฯ

4) บุรพบท+ธาตุ+อาคม (มีหรือไม่มีก็ได้)+อุณาภิปัจจย → นาม/คุณ ตัวอย่าง

4.1) อทฺฤต (ความอัศจรรย์, ความประหลาดใจ) อต+√ภ {1}, ปรส.+ทฺตจ (อุต) ปัจจย สำเร็จ
ด้วยสูตรว่า

อทฺ ฤโว ทฺตจ | (ทศ. อุ. 6.22)

ในเพราะ อต อุปบท ลง ทฺตจ ปัจจย หลังจาก ภู ธาตุ ฯ

ภู สดตยาเภา เภา / อตปุรวะ / อทฺภวติ อทฺภยต อิติ อทฺฤตม - อาศฺจรม | ภาวะ กรฺตฺตา กรฺม จ |
ภู “มี, เป็น” ภาวาทิคณะ ฯ มี อต เป็นบุรพบท ฯ ย่อมเกิดมี เหตุนั้นชื่อว่า อทฺฤต, ความเกิดมี
ชื่อว่า อทฺฤต, ย่อมถูกเกิดมี ชื่อว่า อทฺฤต ได้แก่ ความอัศจรรย์ ฯ เป็นภวสาธนะ กรรตฺตสาธนะ และ
กรรมสาธนะ ฯ

4.2) อวตตติกา (เหย้า, เครื่องใช้ของคนธรรมดา, เครื่องดนตรี) อว+√ลต {1}, ปรส.+ตฺกน (ตฺก)
ปัจจย+ภาป (อา) ปัจจยสตรฺลิงค์ สำเร็จด้วยสูตรว่า

กฺฤตฺติภิตฺติภยะ กิตฺ | (ทศ. อุ. 3.29)

ลง ตฺกน ปัจจย อันมีชื่อว่า กิตฺ หลังจาก กฤตฺ; ภิตฺ และ ลต ธาตุ ฯ

ลต เสาโตร ธาตุะ อวปุรวะ / อวตตติ อวตฺตยเต วา อวตตติกา - โคธา, คนธรวภาณทม [จ] |
กรฺตฺตา กรฺม จ |

ลต เสาตรธาตฺ (ธาตฺที่ปรากฏเฉพาะในสูตร) มี อว เป็นบุรพบท ฯ ย่อมเกี่ยวพันกัน อีกอย่าง
หนึ่ง ย่อมถูกฆ่า เหตุนั้นชื่อว่า อวตตติกา, ได้แก่ เหย้า, และเครื่องใช้ของคนธรรมดา ฯ เป็นกรรตฺตสาธนะ
และกรรมสาธนะ ฯ

ลต = อาฆาเต เวษฺฏเน จ, เสาโตร ธาตุะ - ลตติ

ลต ธาตฺเป็นไปในอรรถ ฆ่า, เกี่ยวพัน เป็นเสาตรธาตฺ - “ย่อมฆ่า, ย่อมเกี่ยวพัน”

5) อุปบท/บุรพบท (มีหรือไม่มีก็ได้)+ธาตุ+สน ปัจจย+อุณาภิปัจจย → นาม/คุณ ตัวอย่าง

5.1) อาศฺศุศฺษณฺนิ (พระอัคนิ, ไฟ) √ศฺษ {4}, ปรส.+สน (ส) ปัจจย (ในความปรารถนา)+อนิ ปัจจย
สำเร็จด้วยสูตรว่า

อวฺจ ศฺษะ สนจฺฉนฺทลฺ | (ทศ. อุ. 1.3)

ในเพราะ อวฺจ อุปบท ลง อนิ ปัจจย หลังจาก ศฺษ ธาตฺ อันมี สน ปัจจยเป็นที่สุด ในที่เกี่ยวข้องกับ
พระเวท ฯ

ศฺษ โศษะ ไท | อาศฺศุศฺษณฺตีตฺยาศฺศุศฺษณฺนิ - อคฺนิ | กรฺตฺตา |

ศฺษ “แห้ง, เหี่ยวแห้ง, แห้งเหือด” ทิวาทิคณะ ฯ ย่อมปรารถนาเพื่อจะเหือดแห้ง เหตุนั้นชื่อว่า
อาศฺศุศฺษณฺนิ ได้แก่ พระอัคนิ (ไฟ) ฯ เป็นกรรตฺตสาธนะ ฯ

ความเห็นแตกต่างในอุณาทิสูตร

ในการสำเร็จรูปศัพท์ของอุณาทิสูตรบางศัพท์ ซึ่งรจนาคำอธิบายสูตรโดยหลายสำนักจะมีมติที่แตกต่างกันอยู่บ้าง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของธาตุหรือปัจจัยมักจะปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยครั้ง ความเห็นที่แตกต่างกันนี้ถือได้ว่าเป็นความหลากหลายในการแสดงภูมิรู้ของผู้รจนาคำอธิบายสูตร (วฤตติการ) ที่ถึงแม้ว่าจะคิดเห็นต่างกัน แต่ก็มีจุดหมายปลายทางในการสำเร็จรูปศัพท์เป็นอย่างเดียวกัน แต่บางครั้งก็มีการวิจารณ์กันตรงๆ เช่นกัน ขอยก ตัวอย่างบางศัพท์จากอุณาทิวฤตติแต่ละสำนักมาเปรียบเทียบ ดังนี้

1) **อุทก** (น้ำ) $อุต+ว\text{ชนุ} \{1\}$, $ปรส.$; $อุต+ว\text{อญจุ} \{1\}$, $ปรส.+ก\text{วุน} \{2\}$ ปัจจัย อาเทศเป็น **อก** และ **ลปธาตุ** สำเร็จด้วยสูตรว่า

อุทกม | (ทศ. อุ. 3.11)

ศัพท์ คือ **อุทก** ซึ่งถูกลงใน **ก\text{วุน}** ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

ชนุ อวทารณ เภา | อญจุ คติปุชนโยะ เภา | อุตชายเต อุทญจยเต วา ตท วายุนา วิภชยามานมิตติ อุทกม - อมภะ | กรม |

ชนุ “ทำลาย, ชุต” ภาวาทิคณะ ฯ **อญจุ** “ไป, บุษบา, นับถือ” ภาวาทิคณะ ฯ สิ่งนั้น ถูกลมพัดอยู่ ย่อมถูกทำลาย หรือ ย่อมถูกไปข้างบน (กระเพื่อม) เหตุนั้นชื่อว่า **อุทก** ได้แก่ **น้ำ** ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

วิธีสำเร็จรูปของ **อุทก** ศัพท์ในทศปาทยุณาทิวฤตตินี้จะแตกต่างจากอุณาทิวฤตติของสำนักอื่นๆ กล่าว คือ มี **อุต** อุปสรรคเป็นบุรพบท **ลป**ตัวธาตุ เหลือไว้แต่อุปสรรคกับปัจจัย ดังนี้

$อุต+ว\text{ชนุ}+ก\text{วุน} \{2\} > \text{อก}$ → $อุต+อก = \text{อุทก}$

$อุต+ว\text{อญจุ}+ก\text{วุน} \{2\} > \text{อก}$ → $อุต+อก = \text{อุทก}$

ส่วนในอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ จะมีรายละเอียดตรงกัน โดยสำเร็จมาจาก $\sqrt{\text{อุท}}$ หรือ $\sqrt{\text{อุท+อก}}$ (**ก\text{วุน}**, **ว\text{น}**, **ก\text{ก}**) ดังนี้

อุทเทะ นโลปะ ก\text{วุน}ปรตยยจ นิปาตยเต | อุทเททตตว\text{จ} นิปาตนาต | อุทตติติ อุทก\text{ก} ชลม | (เศวต. อุ. 2.41)

ลป **น** ของ **อุท** ธาตุ และลง **ก\text{วุน}** ปัจจัย ฯ ความเป็นอุทตตะ (เสียงสูง) ในเบื้องปลาย ย่อมมีหลังจากการสำเร็จรูป ฯ ย่อมทำให้เปียกชุ่ม เหตุนั้นชื่อว่า **อุทก** ได้แก่ **น้ำ** ฯ

อุทาทิภยะ ว\text{น}ปรตยยะ กิท\text{ก}ว\text{ก}ติ | อุทก\text{ก} วาริ | (โฆช.อุ.2.2.10)

ลง **ว\text{น}** ปัจจัย อันมีชื่อว่า **กิต** หลังจาก **อุท** ธาตุ เป็นต้น ฯ สำเร็จเป็น **อุทก** ได้แก่ **น้ำ** ฯ

อุทเทะ ก\text{ก}ปรตยโย ภวติ | อุทเทที เกลทเน | อุทตติ กุลิทยเต อเนน วส\text{ต}วิติ อุทก\text{ก} ชลม | (ทุรค. อุ. 6.33) ลง **ก\text{ก}** (**อก**) ปัจจัย หลังจาก **อุท** ธาตุ ฯ **อุท** “ทำให้เปียก, ทำให้ชุ่ม” ฯ ย่อมทำให้เปียกชุ่ม, พัสตุ ย่อมถูกทำให้เปียกชุ่ม ด้วยสิ่งนี้ เหตุนั้นชื่อว่า **อุทก** ได้แก่ **น้ำ** ฯ

2) **ปริขมน** (พระจันทร์, พระอัคนิ) $ปริ+ว\text{ชนิ} \{4\}$, $อาต.+ก\text{นิน}$ (**อน**) ปัจจัย **ลป**อุปราของธาตุ และอาเทศที่สุดธาตุเป็น **ม** สำเร็จด้วยสูตรว่า

ควนุณุกษณปูชนป्लीทนเกลทนเสนทนมุรณมชชนนรยมนวิศวปสนปริชมนมาตริควนมฆวน / (ทศ. อุ. 6.55)

ศัพท์เหล่านี้ คือ ควน อุกษณ ปูชน ป्लीทน เกลทน เสนทนมุรณ มชชนน รยมน วิศวปสน ปริชมน มาตริควน และ มฆวน ซึ่งถูกลงใน กนิณ ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

ชนี ปฺราทฺรภาเว ไท | อสย ปรีศพท อุปธาโลโป มคฺจานตาเทโศ นิปาตฺยเต | ปรีชายเต'สาวิตี ปรีชมา – จนฺทระ อคฺนิจฺจ | กรฺตฺตา |

ชนี “เกิด, เจริญขึ้น, ปรากฏ, มีขึ้น, เป็นขึ้น” ทิวาทิคณะฯ สำหรับชาตุนีมี ปรี ศัพท์ (อยู่หน้า) การลบอุปธาของธาตฺ และอาเทศที่สุดธาตฺเป็น ม ย่อมสำเร็จ ฯ สิ่งนั้น ย่อมปรากฏขึ้นโดยรอบ เหตุนั้น ชื่อว่า ปริชมน ได้แก่ พระจันทร์ และพระอัคนิ (ไฟ) ฯ เป็นกรรตฤสาณะ ฯ

คำว่า ปริชมน (พระจันทร์) ซึ่งสำเร็จมาจาก ปรี+วชนี+กนิณ (อน) ปัจจัยนี้ เป็นมติที่คล้อยตาม ความเห็นของนักไวยากรณ์ส่วนใหญ่ อีกทั้งมีตัวอย่างปรากฏในอุณาทิสูตรด้วย แต่ในอุณาทิวฤตติของ อุชชวลทตตะได้แสดงรูป ปรีชวา ไว้โดยเปลี่ยนข้อความในสูตรข้างต้นจาก ปริชมน เป็น ปรีชวน และ กล่าวว่สำเร็จมาจาก ปรี+วชฺ (เสาตรธาตฺ : ไป, เคลื่อน, เร็ว, ไว)+กนิณ (อน) ปัจจัย อาเทศ อุ เป็น ว ดังนี้

ชฺ อิติ เสาไตร ธาตฺ ปรีปฺรฺวระ | ยณาเทสะ | ปรีชวา – จฺทฺระ | (อุช. อุ. 1.158)

ธาตฺคือ ชฺ เป็นเสาตรธาตฺ มี ปรี เป็นบุรพบท ฯ อาเทศ อุ เป็น ว (ยณ = ย ว ร ล) ฯ สำเร็จเป็น ปรีชวน (ผู้เคลื่อนไปโดยรอบ) ได้แก่ พระจันทร์ ฯ

มีผู้คัดค้านมติของอุชชวลทตตะไว้ดังนี้

เกจิจฺตุ โชรฺยณาเทสะ ปรีเชวติ พภาซิเร |

น ตตฺ สาธฺ ยโต ลกฺษยวิโรธะ สรวฺตะ สฺมฺญะ || (เอา. ป. 1.816)

“ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า ปรีชวา ดังนี้ เพราะอาเทศ อุ ของ ช เป็น ว แต่คำนั้นไม่ดี เนื่องจากผิดจากอุทาหรณ์ที่ปรากฏทั่วไป”

ความเห็นนี้เป็นของเปรสุสุริผู้รจนาเอาณาทิกปหารณวะ อีกมตินี้มีกล่าวถึงในเปราตมโนรมา ของภฏโฏชิติกษิตะโดยระบุถึงอุชชวลทตตะไว้ตรงๆ ว่า

อุชชวลทตตฺสฺตุ ปรีเชวติ ปรีชวา ชฺ อิติ เสาไตร ธาตฺ ปรีปฺรฺวระ ยณาเทสะ ปรีชวา จนฺทฺร อิตฺ ยาท | ตลฺลลกฺษยวิโรธาทฺเพกฺษยม || (เปราตม. 763)

“ส่วนท่านอุชชวลทตตะออกเสียงเป็น ปรีชวา แล้วกล่าวว่า เป็น ชฺ เสาตรธาตฺ (ธาตฺที่ปรากฏใน สูตร) มี ปรี เป็นบุรพบท แปลง อุ เป็น ว ได้รูปเป็น ปรีชวา หมายถึง พระจันทร์. คำนั้น ควรพิจารณา เพราะผิดจากอุทาหรณ์ (ของสูตร)”

ที่จริงเมื่อว่าตามหลักสัทศาสตร์แล้ว ความเห็นของอุชชวลทตตะก็ไม่ถือว่าผิดแต่อย่างใด เพราะ บางแห่งเสียงของ ม – ว สามารถใช้แทนกันได้ ยกตัวอย่างเช่น

skt. วย (วยม) = pl. มย; skt. มีมาสา = pl. วิมีสา; skt. ทราวิจ (Dravidian) = pl. ทามิห; pkt. อาเวล = pkt. อาเมล (Agarland; chaplet worm on the head); pl. อนมตคค = pkt. อนวทคค;

pl. ตฺวิ = pkt. ตฺมิ; skt. มนฺมถ = pkt. วมฺมท; pl. (skt.) เอวิ (เอวม) = ap. เอม; ดังนั้น skt. ปริชมา = skt. ปริชวา

เกี่ยวกับ ม - ว ใช้แทนกันได้นี้พบว่ามี การแปลง ม เป็น ว แสดงไว้ในไวยากรณ์อรรถาธิบายของ ปาณินิด้วยเช่นกัน ในอรรถายะ 8 ปาทะ 2 สูตร 9 มีการอาเทศ ม ของ มตฺป ปัจจัย (มต ; pl. มนฺต) เป็น ว ด้วยสูตรว่า

มาทุปชยาตจ มโตรุ โว ยวาทิภยะ | (ปา. ส. 8.2.9)

“หลังจากปราติปทิกะ คือ ม, อุปฺชาของ ม, อวฺรรณะ และอุปฺชาของอวฺรรณะ, อาเทศ [ม] ของ มตฺป เป็น ว, แต่หลังจาก ย ว จะไม่มีการอาเทศเป็น ว”

ใจความของสูตรนี้ก็คือให้แปลง ม ของ มตฺป (มต) ปัจจัย เป็น ว (วตฺป = วต) โดยไวยากรณ์ สันสกฤตแสดง มตฺป ไว้เพียงตัวเดียว แล้วให้แปลง ม เป็น ว อีกต่อหนึ่ง ในขณะที่ไวยากรณ์บาลีคงจะ เห็นว่ากฎเกณฑ์ดังกล่าวค่อนข้างยุ่งยากซับซ้อนเกินไป จึงแสดงไว้ที่เดียว 2 ตัว คือ มนฺต และ วนฺต ปัจจัย และการที่จะแปลง ม เป็น ว ได้นั้นมีกฎเกณฑ์ ดังนี้

- 1) อยู่หลังจาก ม การันต์ เช่น กิวาน (กิม+มตฺป) ศิวาน (ศม+มตฺป) เป็นต้น
  - 2) อยู่หลังจากอุปฺชา (penultimate) ของ ม (คือสระของ ม) เช่น ศมิวาน (ศมิ+มตฺป) ทาทิมิวาน (ทาทิมิ+มตฺป) เป็นต้น
  - 3) อยู่หลังจากอวฺรรณะ เช่น วฤกษวาน (วฤกษ+มตฺป) ปลกษวาน (ปลกษ+มตฺป) ขณฺวาวาน (ขณฺวา+มตฺป) มาลาวาน (มาลา+มตฺป) เป็นต้น
  - 4) อยู่หลังอุปฺชาของอวฺรรณะ เช่น ปยฺสวาน (ปยฺส+มตฺป) ยศฺสวาน (ยศฺส+มตฺป) ภาสวาน (ภาส+มตฺป) เป็นต้น
  - 5) ที่อยู่หลังจาก ย ว ไม่มีการอาเทศ ม เป็น ว เช่น ยวมาน (ยว+มตฺป) เป็นต้น
- ส่วนตามความเห็นของเศวตวนวาสิน คำว่า ปริชมน สำเร็จมาจาก ปริ+วฺชว (เป็นโรค)+กนิ (อน) ปัจจัย อาเทศ ชวฺร เป็น ชม ดังนี้

ชวฺร โรคฺ ปริปฺรุวฺระ | ชฺมาเทศะ กนิฺนฺปรตฺยยศฺจ | ปริชฺมา จนฺทุระ | (เศวต. อ. 1.146)

ชวฺร “เป็นโรค” มี ปริ เป็น บุรพท ๆ อาเทศ ชวฺร เป็น ชม และลง กนิฺนฺ ปัจจัย ๆ สำเร็จเป็น ปริชมน ได้แก่ พระจันทร์ ๆ

สรุป

การศึกษาเกี่ยวกับวิธีสร้างคำนามและคุณศัพท์จากธาตุด้วยอุณาতিสูตรนี้ นับว่ามีประโยชน์และเป็นอุปการะต่อการเรียนภาษาสันสกฤตสำหรับนักศึกษาและผู้สนใจใฝ่รู้ทั่วไปมากที่สุด เนื่องจาก ทำให้ทราบถึงมูลศัพท์ที่สำเร็จมาจากวิธีของอุณาติปัจจัย ตลอดถึงกระบวนการสำเร็จรูปของคำศัพท์อีกประเภทหนึ่งได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังเป็นอุปการะแก่อีกต่อการศึกษาดำராที่เกี่ยวข้อกับหลักภาษาอื่นๆ เช่น อภิธาน ว่าด้วยตำรารวบรวมคำศัพท์ต่างๆ อลังการ ว่าด้วยตำราการตกแต่งเสียง

และความหมายที่ก่อให้เกิดอรรถรสทางภาษา **ฉันท** ว่าด้วยตำราการประพันธ์บทหรือทรงในภาษา สันสกฤต เหล่านี้ล้วนต้องอาศัยพื้นฐานในการสร้างคำตามหลักนิรุกติศาสตร์ (Etymology) เมื่อเข้าใจวิธีการอย่างแจ่มแจ้งแล้ว ก็จะสามารถจดจำคำศัพท์ต่างๆ ได้โดยอัตโนมัติ ซึ่งต่างจากการศึกษาภาษาโดยทั่วไปที่นิยมจดจำเพียงความหมายของคำศัพท์ให้ได้ มากกว่าการเข้าใจความหมายตามรากศัพท์นั่นเอง

อนึ่ง เมื่อเข้าใจกระบวนการสร้างคำศัพท์ตามหลักการของอูณาติสูตรแล้ว ก็จะช่วยให้ผู้ศึกษา ภาษาสันสกฤตเรียนรู้วิธีการสร้างคำศัพท์สันสกฤตประเภทอื่นๆ เช่น นามกฤต สมาส และตัทธิต เป็นต้น ได้โดยไม่ยากนัก

เอกสารอ้างอิง

- พระคัมภีร์สารทวิงศ์ ธรรมาจริยะ. (2538). สัจฉญาณานานิยาม (หลักการแต่งแปล อรรถกถา-ฎีกา) และ สารณะในกิตก์. ลำปาง : วัดท่ามะโอ.
- พระธรรมโมลี และคณะ. (2548). คัมภีร์นิรุกติทีปนี (คัมภีร์ว่าด้วยหลักไวยากรณ์สายโมคคัลลานะ). กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม.
- พระราชปริยัติโมลี และคณะ. (2535). ธาตวัตถสังคหปาฐุณิสสยะ. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2551). บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ 2 อาขยาด และกิตก์. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป. 9). (2523). พจนานุกรมธาตุสันสกฤต สำหรับใช้สอบเทียบกับ ธาตुบาลี. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- Chintamami, T.R. (1933). The Unadisutras with The Vritti of Svetavanavasin. Delhi : Mrs. Nirmal Singal.
- Chintamami, T.R. (1934). The Unadisutras of Bhoja with The Vritti of Dandanatha Narayana and The Unadisutras of The Katantra School with The Vritti of Durgasimha Madras : Hindi Prachar Press.
- Chintamami, T.R. (1939). Aunadikapadainava by Perasuri. Madras : Hindi Prachar Press.
- Mimansaka, Yudhishthira Pandit. (1943). Daśapādyupāvṛtti. Benares : A. Bose, Indian Press Ltd., Benares Branch.
- Palsule, Gajanan Balkrishna. (1954). Kavikalpadruma of Vopadeva. Poona : Deccan College Monograph Series.